

Osmanlı'dan Günümüze Prens Sabahattin, Turgut Özal ve Adem-i Merkeziyetçi Yönetim Anlayışına Dair Sosyo-politik Bir İnceleme

Hakan ATEŞ

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora öğrencisi

ORCID 0000-0002-0428-7227, hakanates@icloud.com

Özet

Ülkemizde başkanlık seçiminin üzerinden uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen toplum tam manasıyla bir huzur ortamına kavuşmuş değildir. Geçmiş yıllarda da huzuru bozan sorunlar ile farklı yönetim anlayışları karşı karşıya kalmıştır. Ülkemizde yapılan en büyük hata, sebebe bakılmaksızın sonucu değiştirmeye çalışmaktır. Osmanlı döneminde de meşrutiyet getirilirken toplumun ve ülkenin içinde bulunduğu konjonktürün uygun olup olmadığına bakılmadan hareket edilmiş ve yapılan değişiklik istenilen sonucu vermemiştir. Günümüze gelene kadar hep aynı hatalar silsilesi düzenli olarak devam etmiştir. Osmanlı döneminde Prens Sabahattin, Cumhuriyet döneminde de Turgut Özal toplumda öncelikli değişmesi gereken noktanın yönetimin üst kadrosu ya da yönetime kimin nasıl talip olacağı değil, toplumun zihniyet yapısı olduğunu savunmuş ve bu değişikliği yapma amacıyla birtakım icraatlarda bulunmaya çalışmışlardır. Fakat bu icraatlar için atılan adımlar dönemlerinde kendi çıkarlarını gözeten bürokrat ve yönetici kadrolarının çıkarlarına ters düştüğü için insanları ekonomik alanda bireyselliğe, siyasi hayatta da özgürlüğe kavuşturma arzularını ikisi de gerçekleştirememiştir. Bu çalışmada öncelikli olarak Prens Sabahattin'in savunuculuğunu yaptığı “teşebbüs-i şahsi” ve “adem-i merkeziyet” kavramları incelenip; bu kavramların Turgut Özal'daki yansımalarına ve günümüz Türkiye toplumundaki karşılıklarına bir giriş denemesi yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Adem-i Merkeziyet, Bireysellik, Serbest Piyasa Ekonomisi, Özgürlük, Küçük Devlet

A Socio-political Review on Prince Sabahattin, Turgut Özal and the Decentralized Government from the Ottoman Empire to the Present

Abstract

Although it has been a long time since the presidential elections in our country, the society has not reached an environment of peace. In the past years, different management approaches have been faced with problems that disturbed the peace. The biggest mistake made in our country is to try to change the result regardless of the cause. In the Ottoman period, when the constitutional monarchy was introduced, actions were taken without considering whether the conjuncture in the society and the country was appropriate or not, and the change made did not yield the desired result. The same series of mistakes has continued regularly until today. Prince Sabahattin in the Ottoman period and Turgut Özal in the Republican period argued that the primary point that needed to be changed in society was not the top cadre of the administration or who would aspire to governance, but the mentality of the society and they tried to take some actions in order to make this change. However, since the steps taken for these actions were contrary to the interests of the bureaucrats and administrators who pursued their own interests in their periods, neither of them could realize their desire to bring people to individuality in the economic field and freedom in political life. In this study, firstly, the concepts of "enterprise-personality" and "decentralization" advocated by Prince Sabahattin will be examined and an introduction to the reflections of these concepts on Turgut Özal will be attempted.

Keywords: Decentralization, Individualism, Free Market Economy, Freedom, Small State

Giriş

Başkanlık sisteminin başarılı olabilmesi için insanların <<memur>> zihniyetinden kurtulup; devleti bir kazanç kapısı olarak görmeden, kendi çıkarlarını siyaset arenasında savunacak kadar güçlü olmaları gerekmektedir. Ancak toplumumuzdaki hâkim anlayıştan ötürü insanlar daima sırtlarını ya devlete ya da ait oldukları topluluğa dayayarak hayatta kalabileceklerine inanmaktadırlar. Bu sebeple insanlar daima kendilerinden siyasi ya da ekonomik olarak üstün kişilerin fikirlerini kendi fikirleri gibi görmek zorunda kalmaktadır. Böyle olunca da ekonomide serbestlik ve siyasi alanda özgürlük gibi mefhumlar sadece hayal olarak kalmaktadır. Çünkü bu düşüncelerin hepsi merkezi güçlendirmekten başka bir sonuç çıkarmamaktadır. Merkezin güçlü olması demek toplumun güçsüz kalması anlamına gelmektedir.

Adem-i Merkeziyetçi Yönetim

Adem-i merkeziyetçi yönetim biçimi, ülkenin tek merkezden yönetimine karşı çıkan ve yerel yönetimlerin güçlü kılındığı, böylece halkın yönetime daha çok entegre olduğu bir anlayışı benimseyen bir sistemdir. Adem-i merkeziyetçi devlet biçiminde halk, yönetimi kendi çıkarları doğrultusunda rahatça denetleyebilir ve kendisini yöneten insanları daha yakından tanır. Aynı zamanda adem-i merkezi devlet anlayışı halkın sorunları çözmede merkezi devletten çok daha faydalı bir sistemdir. Adem-i merkezi yönetim sistemine benzer bir sistemi Amerika Birleşik Devleti uygulayabilmiştir. Amerikalıların ortak sorunlarını ilk gelenlerin oluşturdukları “komün”lerden beri toplu uzlaşılarda verilen kararlar vasıtasıyla çözme alışkanlığı kazanıp; kişisel olarak tanıyabilecekleri sınırlı bir alanda kendi kendini yönetmeyi öğrenip aynı anlayışı devlet sorunlarına da uygulamışlardır. (Aron, 2007: 223) Osmanlı'nın ilk dönemlerinde resmi olarak merkezi bir devlet anlayışı görüntüsü çizilmesine rağmen yerelde halkın kendi sorunlarına çareyi merkezden beklemediği rahatça görülmektedir.

Prens Sabahattin'in yaşadığı dönemde (1879-1948) İngiltere'nin idari sistemine adem-i merkeziyet* anlayışı hakimken; Fransa'da XIV. Louis'ten (1643-1715) itibaren gittikçe artış göstermiş sıkı bir merkeziyetçilik hakimdir. Fransa'daki bu merkeziyetçilik 1789 Fransız Devrimi ile son bulmuştur. Bu devrim tam, radikal ve hatta zincirlerinden boşanmış şekilde olan özgürlük ve eşitlik fikirlerini politik alana taşımıştır. Devrim öncesi Fransa'sında Fransızların birbirinin aynı olduğu gibi, başka bir coğrafyada başka bir halk yoktur. Fransızlar aynı tercihleri yapar olmuş, kültürel ve siyasi olarak homojenlik artmış ve Fransa toprakları üzerinde tek millet/ulus olma bilinci önem kazanmıştır. Bu yüzden de devletin gölgesi daima halkın üzerine düşmüş ve bürokratlar halkı şekillendirmek için ellerinden geleni yapmıştır. Bunu yaparken de dini kendilerine alet etmişlerdir. Devrim Fransa'da dine karşı yapıldı söylemi buradan çıkmaktadır. Ancak Tocqueville'e göre Fransız Devrimi dine karşı yapılan bir devrim değildir. Devrim dini maşa olarak kullanan merkezi otorite ve onun kırsaldaki yansımalarına karşı yapılmıştır. Yani devrim eski rejimi yıkmaya yöneliktir. Eski rejim ise merkeziyetçiliktir. Çünkü aşırı merkeziyetçilik<<statism>> (devletçilik) ve güçlü yasama bireyi ezer ve özgürlükleri yok eder.

* Thomas Paine “Sağduyu” adlı kitabında buna itiraz etmektedir. Ona göre İngiltere'de anayasa ile birbirini kontrol eden güçlerin olduğunu gülünç olarak bulur. Daha detaylı bilgi için bkn. Paine Thomas, *Sağduyu*, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2016,s. 15-27

Tocqueville ise Fransız Devrimi ile ateşlenen özgürlük tutkusunu daima beğenmiştir. Tocqueville'e göre Fransız Devriminin nedeni merkezileşme ve idarenin tekdüzeliğidir. (Tocqueville, 1995: 63–187)

Kuşkusuz Eski Rejim dönemi Fransa yasalarında taşralara özgürlük ve yerel çeşitlilik bulunmaktaydı. Ancak memurlar bu alanlarda giderek güç kazanmaya başlamıştı. Çeşitlilik yalnızca içi boş bir kalıntı olarak kalmıştı. Memurların bu yükselişinden dolayı Fransa devrim fırtınasının patlamasından önce merkez tarafından yönetilir hale gelmiştir ve yönetim bakımından tek biçimli olmaya zorlanmıştır. (Aron, 2007: 229) Fakat Devrim karşıtlığı ile ünlenen Tocqueville Fransız idaresinin merkezîyetçiliğinin tersine, Amerikan idaresinin adem-i merkezîyetçiliğine dikkat çekmektedir. Amerikalıların adem-i merkezîyetçi özelliklerinden dolayı ortak sorunlarını ilk gelenlerin oluşturdukları “komün”lerden beri toplu uzlaşılarda verilen kararlar vasıtasıyla çözüme alışkanlığı kazanıp; kişisel olarak tanıyabilecekleri sınırlı bir alanda kendi kendilerini yönetmeyi öğrenip aynı anlayışı devlet sorunlarına da uygulamaları Tocqueville'in övdüğü noktalarıdır. Bu dönem İngiltere'si ise meclislerden çıkan kanunların mahalli idareler tarafından kendilerine uygun ise aynen, değil ise uygun hale getirilerek uygulamaya konulduğu bir zaman dilimi içinde yaşamaktadır. Fakat Fransa'da ise merkezi yönetimin çıkarttığı kanunlar idari teşkilatlarca aynen tatbik edilmek zorundadır. O günlerde büyük buhranlar içimde çırpınıp duran, her gün yeni ihtilallere sahne olan memleketlerin hep dehşetli bir merkezîyetçilik ile idare edilen devletler olduğu tarih kitaplarında aktarılmaktadır. Çünkü merkezîyet baskı, zorbalık, adam kayırma ve daha fazla sıkıntı anlamına gelmektedir. Bunun nedeni ise merkezi idarenin uzak vilayetleri elde tutmanın tek yolu oralarda kendilerinin gücünü yansıtacak birilerinin varlığını sağlamaktır. Merkez baskı kurarsa taşra bu baskı ile gelen emirlere uymak zorunda kalır. Çünkü merkezin silah gücü vardır ve bu güç taşranın sahip olduğu güçten fazladır. Ayrıca merkezi idarede bulunan kişiler daima kendilerinden yana olacak insanları taşralara gönderirler. Çünkü orada kendi sözlerinin daima uygulanmasını isterler ki bunu yapmalarındaki en büyük amaç güçlerinin azalmasını önlemektir. Merkezîyetçilik adam kayırır çünkü kullanacağı kişi korunacağını bilirse merkeze daha sadık kalır. Bu sebeplerden dolayı merkezîyetçilik daima güçlü olmuştur.

Adem-i Merkeziyetçi Yönetimde Denge Unsurları

Adem-i merkezi bir yönetimde ise birbirini dengeleyen karar merkezlerinin, siyasi ve yönetici organların çokluğu göze çarpmaktadır. Montesquieu'nun iktidarın, iktidarı durdurması olarak tanımladığı şey budur. (Aron, 2007: 215) Yani bütün insanlar yönetimde söz sahibi olacağından, resmi olarak iktidara gelenlerin belirli bir biçimde yönetilenlerin temsilcisi ya da vekili olması zorunludur. Diğer bir deyişle adem-i merkeziyetin tam olarak manası, halkın maddi olarak olabildiğince kendi kendini yönetmesidir. Fakat o günlerden bu günlere kadar adem-i merkeziyetçilik anlam kargaşası içinde varlığını güç bela sürdürebilmiştir. Çünkü sadece hukukta kullanılan bir terim olarak kalmış ve bu nedenle anlaşılma güçlüğü çekmiş ve en önemlisi de zihniyet açısından her şeyin devletten yani merkezden beklendiği Türkiye gibi devletlerde sadece kitaplarda bir kenar süsü olarak günümüze ulaşmıştır. Ancak Prens Sabahattin bu kenar süsünün güzelliğini bizlere göstermeye çalışmış ve onu bizlere miras bırakmıştır. Bu mirası da Turgut Özal hayata geçirmeyi çok istemiş olsa da buna hem Türkiye'nin hazır olamaması hem de adem-i merkeziyetçiliğin içinde bulunduğu anlam kargaşası izin vermemiştir.

I. Jön Türk Kongresi

Adem-i merkeziyetçilik aslında ilk defa Prens Sabahattin tarafından öne sürülmüş bir kavram değildir. Ama bu adlandırma ile ilk kullanıldığı yer I. Jön Türk Kongresi'dir. Bazı tarihçilere göre adem-i merkeziyet - bu isimle anılmasa da - Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda sürdürdüğü bir politika olup, sonradan bu politika yerini merkezi bir otoriteye bırakmıştır. Selçuklu Devleti kuruluşundan itibaren uçlardaki uç beyliklerinin yarı bağımsız olarak Müslümanlığı yayma hareketinden güç alan (yani yönetimde merkeze tamamen bağlı olmadan civarındaki gayrimüslimlere savaş ilan edip onları kendisine bağlaması) bir devlet görünümündedir. Öyle ki, uçlardaki bu beylikler, zaman zaman Selçuklu padişahına danışmadan gaza yapabilmekte, elde edilen toprakların maiyetinde bulundurdıkları askerlere tımar veya mülk olarak verebilmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nde de II. Mehmet zamanına kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren mutlak-merkeziyetçi bir imparatorluğun temelleri atılmış, böylece yönetim örgütünün dayandırıldığı sistemin, teorik temeli meydana getirilmiştir. (Prens Sabahattin, 1999: 2-13) Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllardan beri bu tımar sisteminin uygulandığı topraklarda,

sultanların ve vezirlerin has toprakları ile vakıf toprakları serbest dirlikler olmaları sebebiyle, burada bulunan reaya, merkezi hükümetten önce, bu dirlik sahiplerinin iradesiyle karşı karşıyadır. Yani o dönemde dahi tüm yapılacakların listesinin tek elden çıkması söz konusu değildir. Her konunun çözümü için merkezden gelecek emre tabii olma zorunluluğu da bulunmamaktadır. Bu durum da bizlere adı konulmasa da “adem-i merkeziyet” kavramına yakın bir uygulamanın var olduğunu göstermektedir. (Prens Sabahattin, 1999: 14) Osmanlı döneminde XVII. yüzyılda yapılan birtakım uygulamalar merkezi sisteme adım atıldığına kanıtı olarak sayılabilir. 1876 Anayasası Kanun-i Esasi'nin daha ilk maddesinde ise Devlet-i Osmaniye'nin yekvücut olduğu ve hiçbir nedenle bölünemeyeceği yazmaktadır. Metinde padişahın sınırsız yetkilerine hiçbir yapısal sınırlama getirilmemesinin yanında, ilk kez tarihi önemde bir yasaya dahil edilen “tevs-i mezuniyet” ve “tefrik-i vezai” ilkeleri ile vilayetlerin yönetiminde bir nevi özerklik ve vesayetin sınırlandırılması gündeme getirilmiştir. (Aktar, 2014: 27)

1789 Fransız Devrimi sonrasında çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle kültürel olarak tek bir potada eritilmemiş halklardan oluşan Osmanlı Devleti içinde birtakım karışıklıklar baş göstermeye başlamıştır. Bunun nedeni ise padişahın ve merkezi devletin otoritesinin taşrada kabul görmemesidir. Bu kötü durumun giderilmesi için Alemdar Mustafa Paşa bir belge hazırlayarak II. Mahmut'a sunmuştur. (Ortaylı, 1995: 23) Bu belge Sened-i İttifak'tır. Sened-i İttifak 1808 yılında imzalanan padişahın otoritesini tüm tebaaya ulaşacak şekilde, bölgenin önde gelen kişilerine paylaştıran bir belgedir. Bu belge ile –gayri resmi olan- adem-i merkeziyetçilik anlayışı tamamen terk edilecektir. Merkeziyetçilik II. Mahmut ve Sened-i İttifak ile uygulamadaki adem-i merkeziyetçiliğin önüne geçmiştir. Sened-i İttifak Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeziyetçi bir sisteme geçişinin kanıtıdır. Çünkü bu belge ile yerel eşrafın merkezi idareye olan bağlılığı ve merkezin taşra üzerindeki etkisinin artırılması kesinleşmiştir. Sened-i İttifak padişah ile yerel yönetici niteliğindeki <<Ağa>>,<<Bey>>,<<Paşa>>,<<Ayan>>,vb. kişilere buldukları yörede en üst mercii olma yetkisini veren belgedir. Yani bir nevi padişah vekilliği verir.

Bir toplumu ve yöneticilerini değiştirebilmek için, o toplumun toplumsal yapısını tanımak ilkesinden hareket eden Prens Sabahattin, Science Sociale okulundan Edmond Demolins'in ayrımına dayanarak, Türkiye'de bireylere bakıldığında siyasi hayatın, özel hayattan ve etkin bir üretiminden üstün tutulduğu “cemaatçi” bir toplum olduğu kanısındadır. Cemaatçi toplum yapılarında yönetim ne olursa olsun, sonuç siyasal zorbalık ve sosyal yoksulluktur. O halde Türkiye'nin kurtuluşa giden yol bilinçli bir şekilde yapının değiştirilmesiyle, özel girişimciliğin

yönetim hayatında desteklenmesiyle mümkündür. (Sencer, 1974: 30) Ancak buradaki “cemaatçi toplum”daki cemaat ile dini anlamdaki “cemaat” birbirinden ayrıdır. Buradaki cemaat sosyal ağ olarak tanımlanabilir. Bir sosyal ağ ya da cemaat içinde olmak aynı dili konuşmak; aynı örf, adete, geleneğe ya da çikara sahip olma anlamına gelmektedir. bu özellikler bir toplumun tamamında aynı ise orada bir sosyal devlet oluşumu vardır denilebilir. Sosyal devlet insanların özgürlüklerini kısıtlayan ve merkezi yönetime önem veren bir yönetim şeklidir.

Sosyal devlet anlayışı, 1929 ekonomik buhranının sonucunda ortaya çıkmış olsa da, gücü eline alması, ancak II. Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Sosyal devlet, genel olarak; sosyal güvenlik, işsizlik, eğitim, sağlık ve konut gibi alanlarda üretilebilecek çözümlerin devlet tarafından verilmesini savunmuştur. Ancak, 1970’lerde tüm dünyada sosyal ve ekonomik krizlerin yavaş yavaş başlaması ve bu krizlerin 1980’lere doğru gittikçe ayyuka çıkması; başta işsizlik ve yoksulluk olmak üzere enflasyon, vergi, bütçe açıkları ve alt yapı harcamalarının artması ve petrol fiyatlarının yükselmesi, söz konusu sosyal devlet yanlısı hükümetlerin uyguladıkları sosyalist politikaları başarısızlığa uğratmıştır.

Ülkemizde ise bu dönemlerde genellikle merkezi bir devlet anlayışı hakim olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte merkezi hükümet, bütün yetkileri elinde tuttuğu için sahip olunan imkânların çoğunu da ele geçirmiştir. Dolayısıyla hem ekonomik alanda hem de yönetimde aşırı merkeziyetçilik, ülke sorunlarını kısa süre içinde ve sorunun çıktığı noktada çözmeyi zorlaştırmakta ve merkez dışındaki bölgelerin de gelişmesini önlemektedir. Daha etkin, hızlı ve verimli bir yönetim için bölgesel idarelere daha fazla yetki ve mali imkânlar sağlamak gerekmektedir. Merkezi devlet olarak ortaya çıkan cumhuriyet, tüm insanları bir bütün olarak gören ve bu fikrini de halkçılık ilkesi olarak adlandıran korporatist bir anlayıştır. Bu ilkenin yanına da askeri diktayı da ekleyerek tam merkezi ve tek vücut bir toplum oluşturma arzusu ile yola çıkan bir anlayışa sahiptir. Kemalist bürokrasi, merkez ve çevre idaresini elinde tutmakta, cumhuriyet devrimlerinin koruyuculuğunu üstlenmekte, rejimin devamlılığına inanmakta, modern, batılı, seküler, laik ve ulusal bir ideoloji olduğunu söylemektedir. Fakat bu cumhuriyetin kurucularının halefleri tarafından ümit edilen ancak başarıya ulaşmayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Demokrat Parti ile hegemonyaları sona ermiş ve insanlar eski geleneksel yaşamlarını, kısa süre de olsa özgürlüklerini elde etme şansı bulmuşlardır. Ancak cumhuriyetin, merkeziyetçiliğin ve rejimin savunucusu askeri dikta Menderes’in Demokrat Parti ile yaptıklarından hoşnut

olmadıkları için bir demokrasi ayıbına imza atmışlardır ve tekrar eski düzene dönülmesi için askeri bir darbe ile başbakan ve iki bakanı asan, seçilmişleri devirip, yerine askeri hükmet kurmuşlardır. Adem-i merkeziyet fikri insanların özgürlüğüne vurgu yapan bir fikirdir. Fakat ülkemizde görülen ise <<statism>>devletçiliktir. Devletçilik iki şekilde ortaya çıkar: sosyalizm ve merkeziyetçilik. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemlerde uygulanan devletçilik anlayışında tam bir otoriteriyenizm hakimdir. Türkiye'de devletçilik hem bir tür devlet tanımıdır hem de bir tür devlet-toplum ilişkisidir ve ikisi de otoriter zihniyetin egemenliğini savunur. (Mağcupyan, 1998: 65) Prens Sabahattin ve sonrasında da Turgut Özal, Türkiye'nin bu otoriter zihniyetten nasıl kurtulacağı sorusuna iki aşamalı cevap verir. Cevabın merkezi kilit kavramları “adem-i merkeziyetçilik” ve “teşebbüs-i şahsi”dir. <<Adem-i Merkeziyet>>i yukarıda açıklamıştık. <<Teşebbüs-i Şahsi>> ise insanlara yasakçı bir ahlak sisteminden ziyade onları özgür bırakan bir ahlak sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. Çünkü insanların hür olmaları demek özgürce düşünebildikleri ve düşündüklerini fiiliyata geçirebilmeleri demektir. Bunun yapılabilmesi için de insanların maddi imkânlarla sahip olmaları gerekmektedir. Maddi imkânların iyileştirilmesi için de devletin ekonomi platformundaki denetimlerinin artması ama bunun yanında baskısının azalması gerekmektedir. Ayrıca bireylerin özel mülkiyetlerine de devletin izin vermesi gerekmektedir. Ancak “merkez” içinde taşıdığı anlamlar arasından bizler için hep otorite, güç, sağlamlık, ketumiyet gibi imgeleri öne çıkarmıştır. Bir güven odağı olarak algılanması merkeze bağımlılık da yaratmaktadır. Kısacası kendi gündelik hayatlarımızın tanziminde gerek gördüğümüz maddi/manevi merkezler bizatihi merkeze ontolojik bir öncelik verir. (Mağcupyan, 1998: 100) Bu öncelik de bürokratların elinde bir silaha dönüşerek insanların üzerine baskı olarak geri döner. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında bu baskı silahı açıkça görülmektedir. Bu silah o kadar güçlü bir hal almıştır ki askeri cunta Türkiye Cumhuriyeti'nde bir baskı aracı olarak halkın seçtiği başbakanı asmışlardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında zorunlu olduğu için uygulanan merkezi yönetim ve karma ekonomi modeli, ileriki dönemlerde küreselleşen dünyada artık geçerliliğini yitirmiştir. Revaçta olan yönetim anlayışı muhafazakar tavırları ağır basan ama bunun yanında ekonomi ve piyasada da özgürlükçülüğü savunan yeni sağ akımıdır. Diğer bir deyişle yeni sağ, iki ideolojinin birbirine kaynaşması olduğu için hem ekonomide bireyciliği ve serbest piyasa ekonomisini hem de geleneksel sağın muhafazakâr değerlerini bir arada buldurmaya ve bunları bir çatı altında birleştirmeye çalışmıştır. Bu yeni sağın ülkemizdeki ilk temsilcisi Adnan Menderes; en açık örneği

ise Turgut Özal dönemidir. Turgut Özal hem başbakan olduğunda hem de cumhurbaşkanlığı dönemlerinde yönetimi merkezilikten sıyrıp, adem-i merkezîyetçi bir yönetime geçme savaşı vermiş; hem de ekonomi alanında karma modelden ve her şeyin devlet eliyle yapılmasından vazgeçip; özelleştirmeye, şahsi teşebbüse, bireyselliğe, özel mülkiyete yer açmıştır. Türkiye'nin sivil, liberal ve demokratik bir yönetime geçemeyişinde de bu klasik devletçi zihniyeti sorumlu tutmuştur. Bundan dolayı da, sermayenin özgürleşmesi, etkinleşmesi ve egemenleşmesi için başta devlet olmak üzere tüm ayak bağlarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Özal “sermayeyi içeride güçlendirecek, özgürleştirecek girişimlerde bulunmak” ve “aynı sermayeyi uluslararası dolaşıma sokmak” olan iki önemli süreç başlatmıştır: Özal iktidarlarının Türkiye’de uygulamaya koyduğu reçete ise devletin yatırım yapmasından vazgeçmesi, sosyal güvenlik harcamalarını kısıtlamak, kârların maksimize edecek yeni düzenlemelere gitmenin yanı sıra işçi haklarının askıya almak olmuştur. (Kahraman, 1995: 171–73)

Gerek ekonomide teşebbüs-i şahsi ve ferdi düşünceye, gerekse devlet nezdinde bireysel özerklik ve özgürlüğe verdiği ehemmiyetle Turgut Özal, Kemalizm’in korporatizm anlayışına gönderme yapan Halkçılık ilkesini devre dışı bırakmaya, onu resmi devlet politikası olmaktan çıkartmaya çalışmıştır. (Duman, 2017: 258) Kemalizm’in halkçılık ilkesi; bireysel ve sınıfsal çıkarlar temelinde örgütlenebilecek her tür eyleme karşıdır. Çünkü eğer bireysel ve sınıfsal çıkarlar söz konusu olduğunda bir ket vurma yapmazlarsa orada tek vücut haline getirilmek istenilen bir toplumdaki söz etmek imkansız olacaktır. Korporatist bir anlayışla toplum “yekvücut” bir bütün olarak algılandığı için de tüm etnik unsurlar, tüm bireysel fikirler ve özel mülkiyetler bir nevi askıya alınmıştır. Bu açıdan resmi ideolojinin önemli bir ilkesi olan devletçilik, katı bir anti-liberal olarak adlandırılmıştır. Türkiye’deki <<sol hükümetler>> de Kemalizm’in bu ilkesine göre hareket ettikleri için halk artık bunu iyice kanıksamıştır. Ancak büyük ölçüde Turgut Özal’ın kendine münhasır kişiliğiyle tanımlanan ve ANAP’ta vücut bulan <<sağ-revizyonizm>> Nilüfer Göle’ye göre sağın ve solun tanımını yeniden vermektedir. (Gürpınar, 2013: 96) Özal’ın yeni sağ siyaseti, meşruiyetini geleneksel-modern, liberal-muhafazakar ikilemleri arasında kurduğu sentezden almaktadır. Özal, ANAP ile muhafazakâr-liberal –liberali kendisi pek kullanmasa da bir ideoloji benimseyerek din ve geleneksel değerleri gözetken, dünya vatandaşlığından ve devlet karşısında bireysel haklardan söz eden, her şeyi devletten beklemeyen bir ekonomiyi, halkın yönetimde daha çok etkili olmasını savunan biriydi. Ayrıca Özal, en son söylediğimiz halkı yönetime yaklaştırmak için o dönemlerde Kemalizm’in bel kemiğini oluşturan ve Kemalizm’in

sıkı savunucusu olan bürokrasinin kamu yönetimindeki etkisini azaltmaya çalışırken; onlara karşı temkinli davranmak ve onların yanında görünmek politikasını gütmüştür. Çünkü 1960'dan sonra yönetimde seçilmişlerden çok atanmışlar etkili olmaya başlamıştır. Türkiye'de bürokrasi, bir “yönetim sistemi” ya da “memurların kamu hizmetlerinin yürütülmesinde egemenliği” şeklinde düşünülmediği için, fiziki reformlara gidilmemiştir. Bürokrasi, daha çok, bina, araç-gereç ve teknik donanım bakımından değerlendirilip; insanlar için <<hizmetkâr nesnelere>> olarak görülmüştür. Buna rağmen, işlemlerin yürütülmesinde bürokrasi zihniyeti aynı kalmıştır. Kamu bürokrasisinin temel sorunları olan merkezîyetçilik, hantallık, büyüme, gizlilik, tutuculuk, kuralcılık, siyasallaşma, kayırma, rüşvet, yolsuzluk, araçlar vasıtasıyla işlemlerin yürütülmesi gibi olumsuzluklar ciddiyetini korumuştur. Bu dönemde de bürokrasi Tanzimat'la başlayan aşırı merkezîyetçi, kuralcı ve kırtasiyecî niteliğini sürdürmüştür. (Eryılmaz, 2013: 163–64)

1980 Darbesi ve Turgut Özal Dönemi

1980 darbesi bu bürokratik vesayetın zirve yaptığı nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Özal cuntanın tarafından dışlanmıştır. Cuntanın bu dışlaması beklenmedir bir şekilde Özal'ın önünü açmıştır. (Gürpınar, 2013: 99) Özal ilk demokratik seçimlerde hükümete gelmiş ancak cuntanın hala etkili olmasından dolayı istemeyerek de olsa merkezi otoriteye katı şekilde bağlı olan cuntayı şöyle selamlamıştır:

“Büyük Önder Atatürk'ün, “Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir” düsturu, değerinden bir nebze kaybetmeksizin gönüllerimizde yaşamaya devam etmektedir. Bu vesile ile Başkomutan Atatürk'ün çizdiği yoldan ayrılmayarak millet iradesinin gerçekleşmesini sağlayan ve demokrasiye bağlılığını bütün dünyaya bir daha ispat eden Türk Silahlı Kuvvetlerine huzurlarınızda şükranlarımı sunuyorum.” (Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 103)

Ancak Turgut Özal insanların yaşamları üzerinde baskıcı bir hükümet biçimi olan, toplum üzerinde tahakküm kurarak, halkı kendisine hizmet edilecek bir topluluk değil; kendisine hizmet edecek bir topluluk gibi gören merkezi devlet anlayışının kabul edilemez olduğunu savunmaktadır. Devletin sınırsız yetkilerinin hukuk kuralları içinde kısılması gerektiğini düşünen Özal, Türkiye'de devlet tanımının yeniden yapılmasını istemiştir. İleriki yıllarda Turgut Özal, bu aşırı merkezîyetçilikten kurtulmak için bürokrasinin sahip olduğu yetkileri kısıtlayarak âdem-i merkezîyetçi bir politikaya geçmiştir. İlk olarak 24 Ocak Kararları'nı yürürlüğe sokmuştur. Ardından kendisinin bürokratik

vesayetten kurtulmaya ne kadar önem verdiğini açıkça beyan ettiği, 2 Mayıs 1986’da ANAP il başkanlarına verdiği yemekte yapmış olduğu şu konuşmasından anlaşılmaktadır:

“Demokrat Partinin ve Menderes’in iki bakanının asılmasının sebebi bürokrasidir. Yoksa Halk Partisi falan hikâye... Ona göre, “Bürokrasi olan her yerde verimsizlik vardır. Bunları kaldırdığımız zaman (kurumlar) çok yüksek verimle çalışır. İşini bilen, becerisi olan kabiliyeti olan insan kazanır. Eğer Bürokrasiyi artırır, kaideler koyarsak, o vakit bir takım menfaat meseleleri, kurnazlıklar sistemin içerisine girer. Hâlbuki her şey serbest olursa, orada kafası daha iyi çalışan, uzun vadeyi gören, hesabını iyi yapan adam kazanır.” (Özal, 1989: 334)

Ekonomide liberalizmi ve siyasette de muhafazakârlığı benimseyen ANAP ve Turgut Özal ülkenin içinde bulunduğu ahvalden merkezi devleti ve devletin piyasaya olan baskısı göstermiştir. Oluşan yeni sağ kendisine sosyal devletçiliğin eline aldığı halkın ekonomik ve özgürlük haklarını tekrar onlara geri vermeyi, yani devlet örgütünü küçülterek, kamuya ait yerleri özelleştirmeyi ve özel mülkiyeti teşvik etmeyi ilke olarak tanımlamıştır. Ancak devlet örgütü küçültülürken politik alanda tam tersi bir durum söz konusu olmalıdır. Çünkü adem-i merkeziyetin getirdiği yöneten sınıfını halk artık rahatlıkla denetleyebilecektir. Halk yani toplumun iç dinamikleri, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda daha etkili olacaktır. Devlet bu süreçte denetim ve düzenleme işleviyle Nozick’in(2006) tabiriyle bir “gece bekçisi” olarak kalmalıdır. Yatırım kararlarında her tür politik sınırlamaları ortadan kaldırarak sermayenin özgürce hareket etmesini sağlayan ve bu açıdan ekonomik bağımlılığı kişiselleştiren yeni sağ siyaset, gerek ekonomik gerekse politik sorunları depolitize ettiği için bu sorunların çözümünü, “aile”, “mahalli idareler”, “sivil örgütler”, “özel sektör”, “cemaatler”, “kilise”, “tarikat” vb. örgütlere bırakmıştır. (Duman, 2017: 191–92)

Özal, yeni dönemle birlikte devletin, bürokratik vesayet altında ezilerek yükümlülüklerini yerine getiremeyecek kadar hantal bir yapıya geçtiğini, bundan dolayı da devlet karşısında bireyin özgürlük ve girişim ruhunu öne çıkaran politikalara ağırlık verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu düşüncesini, 4–7 Haziran 1992’de Üçüncü İzmir İktisat Kongresinde şöyle ifade ediyordu. “Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelemeyen devlet değildir. Güçlü devlet bir istihdam kapısı değildir, güçlü devlet bir mabut veya baba değildir... asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır.” (Barlas, 2001: 263) Adem-i merkezi bir yönetimde devletin

görevi halkını iç/dış düşmanlara karşı korumak ve huzur, güven ortamını tesis etmek ve halkın refahını sağlamaktır. Yani tam bir “anne” rolündedir.

Türk tarihinde sosyal alanların ve halkın içinde bulunduğu hâletiruhiyelerin hepsini belirleyen başlıca güç devlettir ve nitekim toplum tarafından devlete atfedilen aşkın değerlerin kökeninde de bu belirleyicilik hâli etkili olmuştur. Özal’la birlikte, devletin vatandaş karşısındaki bu ontolojik önceliği törpülenmiş, diğer bir deyişle devlet karşısında birey, politik bir özne hâline gelmeye başlamıştır. Halk arasında yaygın bir kanı olarak dile getirilen ‘devlet baba’ söylemini kıyasıya eleştirerek, bu anlayışın terk edilmesini istemiştir. Özal’a göre modern toplumlarda devlet, ‘baba’ olarak atfedilmemelidir. Bu anlayışa sahip toplumlarda demokrasi bilincinin de gelişemeyeceğini belirterek, devleti esas itibariyle milletin kurduğu, milletin hizmetinde olan müesseseler olarak görür ve bunun böyle görülmesinde de ilerisi ve demokrasi için büyük faydaları olduğundan söz eder. (Özal, 1989: 1106) Özal’ın tüm bu yaptıkları aslında Batı’nın medeniyeti ile Doğu’nun kültürünü harmanlamaktan başka bir şey değildir. Özal, Türkiye’yi dünya ile bütünleştirmeyi ve ferdi teşebbüse dayalı rekabete açık bir piyasa ekonomisine geçmeyi hedeflemiştir. Özal için gelecekte bireycilik ön planda olacaktır. Toplumun merkezinde insan vardır. Devlet küçülecek ve insan büyüyecektir. İnsan büyüdüğünde özgürlükler artacak ve bu özgürlüklerin getirdiği bilgi de büyüyecektir. Artık insanlar her şeyi bileceğinden Gasset’in deyimiyle “kitlelerin ayaklanması” gerçekleşecektir. Bu ayaklanma ile artık bürokratik vesayet kalkacak ve halk sahip olması gereken yere gelecektir. Çünkü Turgut Özal çağımızın vicdanıydı ve alanındaki önceliği “insan”dı. (Akyol, 2009: 21) Turgut Özal’ın bireyciliğe ve serbest piyasa ekonomisine önem vermesi, devleti küçültmeye çalışması, kendisi tarafından bu şekilde adlandırılmasa da, adem-i merkeziyetçi bir yapıya geçmeye çalıştığının açık göstergesidir. Yapmak istediği şey yerel yönetimlerin faaliyet alanlarını arttırmak ve bu yönetimlerin kamusal hayatın her sahasındaki devlet otoritesini kaldırıp; yerine bireyin ve dolayısıyla da insanın otoritesini yerleştirmektir. Bu ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve mali çıkmazların ortak çözümüdür. Bu çözüm yolarının sonunda ise Prens Sabahattin’in ve Turgut Özal’ın çok önemli olarak adlandırdıkları bireyselliğin, özel hayatın ve özel mülkiyetin yer aldığı aşikârdır. Özel hayatın düzenlenmesinde ise tek yol cemaatçi yapıdan bireyci yapıya geçme yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özal’ın ve Prens Sabahattin’in ısrarla reddettiği devletçilik, otoriter siyasetin toplumu bütünüyle kendi eliyle yönetmek iddiasının merkezindeki anlayışın ifadesidir. Ülkemizde yakın zamana kadar bu anlayış devam etmektedir. Liberal demokrasilerde ise devlet hiçbir zaman halkından bir

grubun asimilasyona uğramasına ne izin verir ne de kendisi asimile etmeye çalışır. Halk ne olacaksa, kim olacaksa o olur. İktidar buna karışmaz. Ancak Cumhuriyetin resmî tutumu, Anadolu'nun parçalı yapısını reddetmiştir. Cumhuriyet ideolojisinin zorla kabul ettirildiği kuşaklar da böylece yerel, dinsel ve etnik grupları Türkiye'nin eski dönemlerinden miras kalmış gereksiz kalıntılar olarak görüp reddetmek zorunda kalmışlardır. Böylece merkez, üst/egemen/baskıcı akıl rolünde çevrenin yeniden karşısına çıkmış, bu da merkezin kasvetli ve sert görünümünü bir kez daha sergilemiştir. (Mardin, 1990: 65) Teorik olarak yeni bir toplumun yaratılmasında en büyük engel iktidarın toplum üzerindeki baskısı olarak düşünen Prens Sabahattin halkın üzerindeki baskıyı kaldırıp onlara özgürlüklerini kazandırmak niyetindedir. Turgut Özal da bu yoldan ilerlemek istemiştir, fakat bu istek dönemin ekonomik ve siyasi güç odaklarınca reddedilmiş ve Özal'ın sonunu hazırlamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Kısaca özetlemek gerekirse hem Prens Sabahattin hem de Turgut Özal ülkedeki hâkim güç olan <<statism>>i eleştirip yerine başka bir sistem getirme isteklerinden dolayı pejmürde birer hayat sürmüşlerdir. Bu hayatı kendileri seçtikleri için de sanıyorum ki hiçbir zaman pişmanlık duymamışlardır. Çünkü onların amacı topluma gerçekten hizmet etmenin yolunu bulmaktı. Bu yolu da adem-i merkeziyet ile bulduklarına inanmaktaydılar. Onların gözünde halka hizmet Hakk'a hizmettir. Türkiye'de devletçilik hem bir tür devlet tanımını hem de bir tür devlet-toplum ilişkisidir ve ikisi de otoriter zihniyetin egemenliğini savunur. (Mahçupyan, 1998: 65) Devletçiliğin egemen olduğu bir toplumda bireysel özgürlük ve ekonomik bağımsızlık daima arka planda var olmaya mahkumdur. Devletçilik iki şekilde ortaya çıkar: sosyalizm ve merkeziyetçilik. Bireyi kayıtsız şartsız devlet, yani zorlama ve baskı uygulayarak sosyal tek tipleştirme amacı, her ikisinde de ortaktır. (Mises, 2010: 57) Makalenin başında belirttiğimiz gibi bu fikrin değişmesi için öncelikle halkın zihniyet yapısını değişmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

AKTAR Cengiz, *Ademimerkeziyet Elkitabı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

AKYOL Mehmet, *Beni Çok Ararsınız*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.

- ARON Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, tran. Korkmaz Alemdar, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2007.
- BARLAS Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2001.
- DUMAN Mehmet Zeki, *Türkiye'de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal*, Ankara: Liberte Yayınları, 2017.
- ERYILMAZ Bilal, *Bürokrasi ve Siyaset, Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- GÜRPINAR Doğan, *Düne Veda (Türkiye'de Liberalizm ve Demokratiklik 1980-2010)*, İstanbul: Etkileşim Yayınlar, 2013.
- KAHRAMAN Hasan Bülent, *Sağ ve Türkiye Partileri*, İstanbul: İmge Kitabevi, 1995.
- MAHÇUPYAN Etyen, *Türkiye'de Merkeziyetçi Zihniyet, Devlet ve Din*, İstanbul: Yol Yayınları, 1998.
- MARDIN Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- MISES Ludving Von, *Kadir-i Mutlak Devlet*, Ankara: Liberte Yayınları, 2010.
- NEZİROĞLU İrfan, Tuncer YILMAZ (eds.), *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları CİLT 8 (30.10.1923 Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi) Cemal GÜRSEL, Suat Hayri ÜRGÜPLÜ, Süleyman Sami DEMİREL (1. Kısım)*, Ankara: TBMM Basımevi, 2014.
- ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınları, 1995.
- ÖZAL Turgut, *Başbakan Turgut Özal'ın Resmi Geziler-Tesis Açılışları ve Toplantılarda Yaptığı Konuşmalar, 13.12.1988-21.10.1989*, Ankara,: Başbakanlık Basımevi, 1989.
- PRENS SABAHATTIN, *Görüşlerim*, ed. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: Buruç Yayınları, 1999.
- SENCER Muzaffer, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul: May Yayınları, 1974.
- TOCQUEVILLE Alexis de, *Eski Rejim ve Devrim*, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.

EXTENDED ABSTRACT

Although it has been a long time since the presidential elections in our country, the society has not reached an environment of peace. In the past years, different management approaches have been faced with problems that disturbed the peace. The biggest mistake made in our country is to try to change the result regardless of the cause. In the Ottoman period, when the constitutional monarchy was introduced, actions were taken without considering whether the conjuncture in the society and

the country was appropriate or not, and the change made did not yield the desired result. The same series of mistakes has continued regularly until today. Prince Sabahattin in the Ottoman period and Turgut Özal in the Republican period argued that the primary point that needed to be changed in society was not the top cadre of the administration or who would aspire to governance, but the mentality of the society and they tried to take some actions in order to make this change. However, since the steps taken for these actions were contrary to the interests of the bureaucrats and administrators who pursued their own interests in their periods, neither of them could realise their desire to bring people to individuality in the economic field and freedom in political life. In this study, firstly, the concepts of "enterprise-personality" and "decentralisation" advocated by Prince Sabahattin will be examined and an introduction to the reflections of these concepts on Turgut Özal will be attempted.